

دانشگاه الزهراء (س)

دانشکده هنر

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته صنایع دستی

عنوان بخش عملی:

طراحی نقوش با الهام از اسطوره های گیاهی در ایران باستان

استاد راهنما:

جناب آقای محمد حسن داورزنی

استاد مشاور:

سرکار خانم قاسمی

دانشجو

نه ستیره مرتضایی

اسفند

۱۳۸۷

به خاک ایران که گیاهان از آن رستند

و سپاس از آنان که به من رویش آموختند

چکیده

در متون پارسی با عناصر مختلف انسانی، حیوانی و گیاهی برخورد می‌کنیم که در جاهای مختلف در قالب نماد، سمبل، رمز و اسطوره به کار رفته‌اند. با پرداختن به هر کدام از این عناصر و یافتن نقش و کارکرد آن‌ها در متن، شاید بتوان به معنای جدیدی در متن دست یافت. به همین منظور در این رساله به بررسی یکی از عناصر موجود در برخی متون پارسی می‌پردازیم تا همان‌طور که اشتراوس جزییات و قطعات فرهنگ را همچون تکه بند به هم می‌بافد، بتوانیم بعدها با بررسی عناصر دیگر، عناصر موجود در متن را به هم ببافیم و به کلیت آن متن دست یابیم. از آنجا که گیاهان در باور بسیاری از مردمان جهان دارای قداستی خاص هستند و در فرهنگ و باورهای ایرانی نیز جایگاه ویژه‌ای دارند، برای یافتن پاسخ مناسبی به این که چرا گیاه از چنین اهمیتی برخوردار است و در دوره‌های مختلف چه جایگاه و کارکردی داشته است، این رساله به بررسی چند نمونه از متون دوران پیش از اسلام و چند نمونه از متون دوران پس از اسلام می‌پردازد. و در آخر با بررسی نقوش گیاهی در آثار هنری این دو دوره و تطبیق آن‌ها با محتوای متن‌ها در می‌یابیم که آیا نقوش گیاهی بر روی این آثار با محتوای متون مکتوب یکسان است یا نه.

با مطرح کردن چپستی اسطوره و نماد، می‌توان اسطوره‌ها و نمادها را در متون انتخابی یافت. در متون پیش از اسلام با اسطوره‌های گیاهی همچون درخت همه تخم، ریواس، گو کزن و... برخورد می‌کنیم که نقش آن‌ها را بر روی نقوش در آثار هنری دوره‌های مختلف چه قبل و چه بعد از اسلام می‌توان شناسایی کرد. همچنین نمادهای مختلفی همچون انواع گل‌ها را شناسایی می‌کنیم که در متون پس از اسلام هم بارها و بارها تکرار می‌شوند. در آخر مشاهده می‌کنیم که چگونه گیاه در واقع همان اسطوره‌ی جاودانگی و بی‌مرگی است.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	چکیده

فصل اول: کلیات تحقیق

۳	مقدمه
۴	مسئله پژوهش
۴	پرسش های پژوهش
۴	اهداف پژوهش
۵	جامعه آماری
۶	ابزار سنجش
۶	روش تجزیه و تحلیل داده ها
۷	فرضیات
۷	پیشینه پژوهش

فصل دوم: گیاه در ادبیات و متون کهن (پیش از اسلام)

۱۰	بندهش
۱۱	گیاه در بندهش
۲۵	تقسیم بندی کلی گیاه در بندهش
۲۷	اوستا
۲۹	گیاه در اوستا
۴۹	تقسیم بندی کلی گیاه در اوستا
۵۰	ارداویراف نامه
۵۱	گیاه در ارداویراف نامه
۵۴	گیاهان نام برده شده در ارداویراف نامه
۵۵	درخت آسوریک

فصل سوم: گیاه در ادبیات و متون پس از اسلام

- نگاهی به ادبیات ایران از قرن اول تا قرن پنجم هجری ۵۷
- شاهنامه ی فردوسی ۵۹
- رودکی سمرقندی ۶۶
- گیاه در آثار دیگر شاعران ۷۰
- (عمارہ مروزی، کسایی مروزی، ابواسحاق جویباری، ابوشکور بلخی،
رابعه بنت کعب، ابوالمؤید بلخی، ترمذی، فضل چغانی، جرجانی،
کسایی مروزی، حسن بن احمد بلخی، فرخی سیستانی)

فصل چهارم: اسطوره های گیاهی در متون

- ماهیت اسطوره ۷۸
- تعریف اسطوره ۷۸
- ویژگیهای اسطوره ۸۰
- اسطوره در ایران ۸۴
- اسطوره ی گیاه در متون ایران قبل از اسلام ۸۶
- اسطوره ی گیاه در متون ایران پس از اسلام ۸۷

فصل پنجم: نمادهای گیاهی در متون

- نماد چیست؟ ۸۹
- نمادهای گیاهی در متون ایران باستان (پیش از اسلام) ۹۳
- نمادهای گیاهی در متون ایران پس از اسلام ۹۳

فصل ششم: نمادها و اسطوره های گیاهی و کارکرد آن در هنر

- نقوش گیاهی در ایران باستان ۹۷

۱۲۳.....	نقوش گیاهی در دوران اسلامی
۱۳۱.....	نتیجه گیری
۱۳۴.....	فهرست منابع
۱۳۷.....	فهرست منابع تصویری

فهرست تصاویر

شماره تصویر	صفحه
۱. لوحه مربوط به ترکش دان، لرستان، درخت مقدس میان دو موجود بالدار.....	۹۸
۲. درخت مقدس و دو بز در طرفین آن	۹۹
۳. اثر مهر دوره ی ساسانی با نقش درخت مقدس و بز.....	۹۹
۴. درخت مقدس و شیرهای بالدار. زیویه	۱۰۰
۵. بز و درخت زندگی، لوح طلایی، زیویه	۱۰۰
۶. صفحات طلا، زیویه. تکرار درخت زندگی که در دو طرف آن شیر قرار دارد. ۱۰۱.....	۱۰۱
۷. صفحات طلا، زیویه. درخت زندگی و موجودات بالدار	۱۰۱
۸. دو شیر در دو طرف درخت زندگی، پارچه دوره ی ساسانی.....	۱۰۲
۹. درخت زندگی با نقش خروس در طرفین. پارچه دوره ی ساسانی.....	۱۰۲
۱۰. درخت زندگی و دو شیر در طرفین، پارچه های ساسانی.....	۱۰۳
۱۱. درخت زندگی و شیر. بشقاب سیمین با نقوش اسلیمی در دوره ساسانی.....	۱۰۴
۱۲. نقش شیر در میان درخت زندگی قسمتی از زین و برگ اسب، زیویه.....	۱۰۵
۱۳. درخت گوکرن و کر ماهی و نقش شیر. بشقاب نقره ای در عهد ساسانی.....	۱۰۵
۱۴. درخت سرو در نقش برجسته های تخت جمشید(۶-۵ ق.م).....	۱۰۶
۱۵. کنگره ی گچبری از بیشاپور. درخت با برگ های بزرگ شبیه به نخل.....	۱۰۷
۱۶. نقش قوس طاق در دوره ی ساسانی.....	۱۰۷
۱۷. نقش درخت در پارچه های ساسانی.....	۱۰۸
۱۸. نقش درخت در آثار به دست آمده از لرستان.....	۱۰۸
۱۹. نقش درخت خرما. مهر استوانه ای دوران هخامنشی.....	۱۰۹
۲۰. برگ های نخل در دستان یک الهه ی زن.....	۱۰۹
۲۱. شخصی که برسم در دست دارد. از گنجینه ی جیحون.....	۱۱۰
۲۲. شخصی که برسم در دست دارد. از گنجینه ی جیحون.....	۱۱۱
۲۳. شخصی که برسم در دست دارد. از گنجینه ی اکسوس.....	۱۱۱
۲۴. شخصی که برسم در دست دارد. از گنجینه ی جیحون.....	۱۱۲

۲۵. شاه مقابل آتشدان با یک گل پیشکشی در دست..... ۱۱۳
۲۶. پرچم دار پارسی با گل پیشکشی در دست..... ۱۱۳
۲۷. آبخوری بزرگ از طلا با نقش گل پُر پر در قسمت پایین. املش..... ۱۱۴
۲۸. گل چند پر در اطراف الهه ی زن، لرستان..... ۱۱۵
۲۹. گل چند پر و پنج پر بر روی دسته ی خنجر، لرستان..... ۱۱۵
۳۰. گل پُر پر بر بالای نقش شیر بر روی پلاک نقره ای در لرستان..... ۱۱۶
۳۱. جام با نقش گل چند پر در انتها. لرستان..... ۱۱۶
۳۲. بشقاب نقره ای با گل پُر پر. زیویه..... ۱۱۷
۳۳. سرستون متعلق به دوره ی هخامنشیان، دارای گل های پُر پر یا نیلوفر..... ۱۱۸
۳۴. نقش گل پُر پر در تخت جمشید..... ۱۱۸
۳۵. پایه ی ستون در دوره ی هخامنشی با نقش نیلوفر..... ۱۱۹
۳۶. نقش درخت زندگی بر روی گردن جام..... ۱۱۹
۳۷. گچ بری دوره ی ساسانی از بنای جنوبی تیسفون با نقش رزت..... ۱۲۰
۳۸. نقش رزت در پارچه های ساسانی..... ۱۲۰
۳۹. نمونه ای از پارچه های دوره ی ساسانی با نقش رزت..... ۱۲۰
۴۰. قسمتی از سپر. زیویه. با نقش گل که شبیه به رزت است..... ۱۲۱
۴۱. نقش برگ پنجه ای در پارچه ها و سر ستون های دوره ی ساسانی..... ۱۲۱
۴۲. تزیین روی نوار یقه و سرآستین فرشته ی بالدار در طاق بستان..... ۱۲۲
۴۳. گل هایی با برگ قلبی شکل در آثار دوره ی ساسانی شبیه به گل رز..... ۱۲۲
۴۴. ظرف سفالی در قرن سوم و چهارم ه.ق. با نقش درخت خرما..... ۱۲۳
۴۵. ظرف سفالی در قرن سوم و چهارم ه.ق. با نقش درخت خرما..... ۱۲۳
۴۶. ظرف سفالی در قرن سوم و چهارم ه.ق. با نقش درخت خرما..... ۱۲۴
۴۷. ظرف سفالی در قرن سوم و چهارم ه.ق. با نقش درخت خرما..... ۱۲۴
۴۸. ظرف سفالی در قرن سوم و چهارم ه.ق. با نقش درخت خرما..... ۱۲۴
۴۹. ظرف سفالی در قرن سوم و چهارم ه.ق. با نقش درخت خرما..... ۱۲۴
۵۰. نقش درخت بر روی نمد..... ۱۲۵
۵۱. قالیچه ی ابریشمی با طرح درخت..... ۱۲۶
۵۲. قالیچه ی قدیمی از کاشان با طرح درخت..... ۱۲۷
۵۳. درخت در نقاشی ایرانی..... ۱۲۸
۵۴. درخت در نقاشی ایرانی..... ۱۲۸
۵۵. نمونه ای از انواع گل شاه عباسی در قالی ایرانی..... ۱۲۹
۵۶. قالیچه با نقش گل، بافت تبریز..... ۱۲۹
۵۷. نمونه هایی از طرح اسلیمی در قالی..... ۱۳۰

۵۸. طرح گیاه چهار پر و سه پر بر روی نمده.....۱۳۰

فصل اول

کلیات تحقیق

مقدمه

تجلیات نباتی در فرهنگ ملل مختلف دنیا به صورت های گوناگون دیده می شوند:

چه به صورت رمزها (مانند درخت کیهانی)، چه در اساطیر مابعد طبیعی (مانند درخت زندگی)، چه در آیین های مردمی و یا در اعتقاداتی که بر حسب آن نوع بشر دارای منشایی نباتی است؛ و در مناسبات عرفانی و سری موجود میان پاره ای افراد یا جوامع انسانی و یا در قصه هایی که قهرمانان آن ناجوانمردانه کشته می شوند ولی به گیاه مبدل می گردند، هر یک از این موارد به صورتی نشان دهنده ی تجلی قداست در جسم نباتات است؛ یعنی زنده گشتن نوبتی و نو به نو حیاتِ پایان ناپذیری که در نباتات انباشته شده، واقعیتی که در خلقت ادواری متجلی است. و به قول میرچا الیاده « همه ی تجلیات قداست هم به نظامی از احکام منسجم و منضبط و مرتبط و به نظریه ای در باب قداست نباتی دلالت دارند». (الیاده، ۱۳۸۵: ۳۰).

این رساله به بررسی متون و عنصر گیاه در متون انتخابی و نوع کارکرد آن در این متون می پردازد. در فصل اول متون انتخابی دوران پیش از اسلام، شامل بندهش، اوستا، ارداویراف نامه، و درخت آسوریک بررسی می شود. فصل دوم به بررسی متون انتخابی از قرن اول تا پنجم هجری قمری، شامل شاهنامه ی فردوسی، اشعار رودکی و چندی دیگر از شعرای این دوره می پردازد. برای شناخت کارکرد عنصر گیاه در این متون، در فصل سوم اسطوره مورد بررسی قرار می گیرد و همچنین متون انتخابی به لحاظ عناصر اسطوره ای بررسی می شوند. به همین ترتیب در فصل چهارم به نمادها و نمادهای گیاهی پرداخته می شود. برای مقایسه ی نقوش گیاهی در آثار هنری با این مضامین در متن ها، در فصل پنجم نمادهای گیاهی در آثار هنری ایران قبل و بعد از اسلام (اول تا پنجم ه.ق.) مورد مطالعه قرار می گیرند.

مسئله ی پژوهش:

یکی از راه هایی که می توان به بررسی و یافتن ارزش و اهمیت عنصر گیاه در یک ملت پرداخت، متون و ادبیات و به خصوص متون کهن آن ملت است؛ چرا که در متون کهن عناصر مختلفی از جمله عناصر گیاهی، حیوانی، انسانی در قالب های مختلف اسطوره، نماد، رمز، سمبل و ... ظاهر می شوند که از طریق آن ها الگوها، نشانه ها و اعتقادات هر ملتی را می توان یافت و سپس با بررسی متون جدید تر می توان فهمید که تغییرات زمانی، عقیده ای و تاریخی چه تأثیری در تغییر این اعتقادات داشته اند یا نداشته اند. با توجه به آن چه گفته شد و بنا به اهمیت و نقش، نفوذ و تأثیر فراوانی که عنصر گیاه در فرهنگ و هنر مصور و مکتوب ایرانی دارد، در این رساله سعی بر آن است تا عنصر گیاه در چند نمونه از متون کهن ایرانی (قبل و بعد از اسلام) بررسی شود و از این طریق نوع قداست و انواع گیاهان و چگونگی و ارزش و اهمیت این عنصر در فرهنگ ایرانی بر ما عیان شود و پاسخی مناسب برای این پرسش ها یافت :

پرسش های پژوهش:

نمادهای شاخص گیاهی در متون پیش از اسلام کدام ها هستند؟ آیا نمادهای گیاهی در متون پس از اسلام تغییر کرده اند؟ آیا گذر زمان و تغییرات ایدئولوژیک بر کارکرد عنصر گیاه در متون تأثیر گذار بوده است آیا در طول تاریخ قرابتی میان متون مکتوب و نقوش مصور وجود داشته است؟ و یا این که خود نقوش به دست آمده به منزله ی متنی مستقل و بی ارتباط با متون نوشتاری هستند؟

اهداف پژوهش و ضرورت آن:

در این میان بنا بر دلایلی که بیان کردم و همچنین برای جمع آوری و بررسی نمادهای گیاهی در ایران (در قرن ششم ق.م تا قرن دهم میلادی)، بازشناسایی برخی نقوش گیاهی بر اساس مفاهیم ادبی - اسطوره ای و یافتن معناهای نو در طراحی نقوش جدید گیاهی، گیاه را برای بررسی انتخاب کرده ام تا در نهایت با بررسی متون مختلف و یافتن عناصر گیاهی، به اسامی گیاهان ایرانی و نوع کارکرد آن ها دست یابم.

جامعه‌ی آماری و ویژگی‌های آن:

یافتن پاسخی مناسب برای تمام این سئوالات مستلزم خوانش دقیق و نکته به نکته‌ی متون انتخابی است. ابتدا باید بدانیم که به طور کلی متونی را که از کهن‌ترین دوران تاریخی تا عصر حاضر، یا به صورت کتیبه و یا به صورت کتابهای خطی بر جای مانده‌اند، متون کهن آن ملت می‌خوانند. متون پارسی باستان که در تخت جمشید، دشت مرغاب، بیستون، الوند، شوش، و آسیای صغیر به دست آمده‌اند و متونی که از زبان فارسی میانه به ما رسیده‌اند و یا متنهاى بر جا مانده پس از اسلام به زبان فارسی تا قبل از دوران معاصر متون کهن پارسی را تشکیل می‌دهند. اما از آنجا که ما به منابع مکتوبی چون بندهش، ارداویراف نامه و درخت آسوریک دسترسی داشته‌ایم که از ادبیات پهلوی بر جای مانده‌اند، بیشتر به بررسی ادبیات این دوره پرداخته‌ایم. همچنین نسخه‌ی اوستای مربوط به دوران ساسانی را نیز بررسی کرده‌ایم. متنها را به لحاظ اهمیتی که در هر دوره‌ی تاریخی داشته‌اند و تا حدودی حالت مرجع دارند، انتخاب کردیم. سپس به بررسی نسخه‌های متفاوت از متن‌ها و ترجمه‌های مختلف پرداخته‌ایم و با بررسی و تطبیق آنها نسخه‌هایی را که به نظر کامل‌تر و در اکثر موارد روان‌تر ترجمه شده‌اند، انتخاب کرده‌ایم و به خوانش آنها پرداخته‌ایم. در خواندن متنها سعی کرده‌ایم صفحه به صفحه و به ترتیب تمام مطالب خوانده شود تا مطالبی را که به گیاه و مسایل مربوط به گیاه می‌پردازد را مد نظر بگیریم. پس از خواندن کامل متن به جمع‌آوری این مطالب و دسته‌بندی آنها پرداختیم. در انتخاب متون پس از اسلام به خاطر گستردگی و فراوانی مطالب به بررسی نمونه‌هایی از ادبیات قرون اولیه‌ی پس از اسلام یعنی تا قرن پنجم هجری قمری پرداخته‌ایم. ابتدا به طور کلی شاعران و متفکران این دوره معرفی شده‌اند. در میان این متون به بررسی ادبیات منظوم این دوره پرداختیم چرا که در این آثار با نمادها و رمزهای گیاهی بیشتری برخورد می‌کنیم. از آنجا که باز هم با ابیات و مطالب فراوانی برخورد کردیم، از میان ابیاتی که در کتاب از گیاهان سخن گفته بود چند بیت را برای بررسی انتخاب کردیم. در دوره‌ی پس از اسلام ابتدا به بررسی شاهنامه‌ی فردوسی پرداختیم چرا که شاهنامه به داستان‌های

اسطوره ای در ایران پرداخته است و به این دلیل ممکن است دارای عناصر مشترکی با ادبیات پهلوی باشد و سپس چندی از اشعار شاعران مختلف آورده شده است.

ابزار سنجش:

در بررسی متون از روش کتابخانه ای استفاده شده است که محتوای کتاب ها و داده های آن ملاک بررسی قرار گرفته است. در فصل مربوط به گیاهان دسته بندی و با هم مقایسه شده اند. در نهایت، برای مقایسه ی محتوای کتاب ها با نقش ها و خود نقش ها با یکدیگر از تصاویر موجود در کتب استفاده شده است.

روش تجزیه و تحلیل داده ها:

پس از خوانش کتاب ها و جمع آوری و بررسی عنصر گیاه در تمام متون انتخابی، در دوران بعد و قبل از اسلام، در انتهای بخ مربوط به بررسی هر کتاب برای اسامی گیاهان جدولی تهیه شده که در نهایت می توان این جداول را با هم مقایسه کرد تا قسمتی از اطلاعات مربوط به اسامی و انواع گیاهان به دست آید. با بررسی تصاویر و محتوای متن ها می توان میان آن ها قرابت و یا عدم قرابت یافت و اینچنین به نتیجه ی نهایی و اثبات این فرضیه ها پرداخت:

فرضیات پژوهش:

نمادهای گیاهی در متون پس از اسلام متأثر از شکل و کارکرد همان نمادهای گیاهی در متون پیش از اسلام هستند.

تغییر ایدئولوژی کارکرد رموز گیاهی در متون ایرانی را تغییر داد.

نقوش گیاهی در ایران باستان کارکرد اسطوره ای نداشته است.

پیشینه ی پژوهش:

پژوهش هایی که در مورد اساطیر و یا ادبیات ایرانی انجام شده است، در اکثر موارد به بررسی کلی و نه بررسی جزء به جزء عناصر موجود در آن پرداخته است. در این میان اگر در مورد گیاهان تحقیقی انجام شده است، بیشتر در مورد نقوش گیاهی و معرفی این نقوش سخن رفته است. و یا به بررسی گیاهان مقدس اکتفا شده است. غالباً در این تحقیق ها از متون دست دوم، یعنی کتابهایی که خود به بررسی متونی همچون اوستا، بندهش و یا شاهنامه پرداخته اند، استفاده شده است. یافتن همه ی آنچه که در مورد گیاه گفته شده است، مستلزم خوانش دقیق و نکته به نکته ی متونی است که به آن اشاره کرده اند. برای همین هیچ کدام از این پژوهش ها انواع گیاهان و جایگاه آن ها در متون و رویکرد متون به گیاهان و آفرینش و تفاوت اسامی این گیاهان در متون مختلف را در مجموعه ای واحد گردآوری نکرده است. نمونه هایی از این پژوهش ها از این قرارند:

ادیب باسمنج، نسیم، ۱۳۸۰، «نمادهای گیاهی در ایران باستان»، دانشکده ی علوم کاربردی، دانشگاه هنر، رشته ی پژوهش هنر.

این پژوهش به بررسی نقوش گیاهی قبل از اسلام پرداخته است. اما به نقش گیاه در متون کهن اشاره ای نکرده است. همچنین به تغییراتی که در نقوش بعد از اسلام ایجاد می شود، نپرداخته است.

فرهادبخشی، امیر، ۱۳۸۲، «بررسی نقوش گیاهان در هنر قبل از اسلام»، دانشکده ی علوم کاربردی، دانشگاه هنر، رشته ی گرافیک.

این پژوهش هم فقط به نقوش گیاهی پرداخته و کارکرد گیاه در متن را بررسی نکرده است.

مؤمنی وصالیان، نسیم، ۱۳۸۱، «گیاهان مقدس در ادیان بزرگ»، دانشکده ی هنر، دانشگاه الزهراء، رشته ی صنایع دستی.

در این پژوهش به ذکر اسامی و تعریف گیاهان در چندین فرهنگ می پردازد که در آن از متون دست اول استفاده نشده است.

در این تحقیق، «گیاه در متون کهن پارسی»، سعی بر آن است فقط بر متون ایرانی متمرکز شویم و در بررسی گیاه در آن ها از همان منابع دست اول استفاده کنیم تا در نهایت، کارکرد این عنصر بر ما آشکار شود.

فصل دوم

گیاه در ادبیات و متون کهن (پیش از اسلام)

بندهش

«بندهش» پارسی در اصل به خط و ادبیات پهلوی توسط «فَرَنَبَغ دادگی» نگاشته شده و استاد ارجمند آقای مهرداد بهار آن را به فارسی امروزی برگردانده است (بهار، ۱۳۸۰).

این کتاب شامل داستان ها و روایات اساطیری است و با توجه به طرح و نظم شگفت آور و تحسین برانگیز آن، می توان باور داشت که این اثر متکی بر بهترین سنت های قبل از خود در بیان کیفیت خلقت و حرکت عالم تا به رستاخیز و جاودانگی زندگی از پس آن است. این کتاب در اواخر قرن سوم هجری نوشته شده است و با توجه به نثر قدیمی و سالم آن، یعنی یک دست بودن نگارش آن، معلوم می شود که نویسنده ی کتاب منابع مزدیسنی میانه ی معتبری در دست داشته است (بهار، ۱۳۸۱: ۱۸)

مهرداد بهار بندهش را «آفرینش آغازین» معنا کرده است: «این نام واژه از دو جزء (Bun) بون، به معنای بن و آغاز، و (Dahisn) دهیسن، برابر واژه ی دهش در فارسی، به معنای آفرینش ترکیب شده است و در مجموع به معنای آفرینش آغازین است.» (بهار، ۱۳۸۰: ص ۱).

از بندهش دو روایت در دست است: یکی متن بلند ایرانی و دیگری متن کوتاه هندی که در هند به کتابت درآمده است و نمونه ی دست و پا شکسته ای از بندهش ایرانی است (همان: ۶). بخش ها و عناوینی که برای کتاب انتخاب شده است بنا بر سلیقه ی مترجمان و نگارنده های مختلف متفاوت است؛ مثلاً ترجمه ی مهرداد بهار شامل یک مقدمه است که به عنوان دیباچه در نظر گرفته شده است و بیست و دو بخش اصلی کتاب. اما در کل بندهش از تقسیم بندی استواری در ذکر مطالب مختلف برخوردار است و حتی دارای تقسیمات فرعی سخت عقلانی، از جمله در بخش «بزرگ کرداری ایزدان مینوی» است.

مسائل مورد بحث در بندهش را می توان این چنین تقسیم بندی کرد:

۱- اوهرمزد و اهریمن و آفرینش مینوی و مادی اوهرمزدی در برابر آفرینش اهریمنی.

۲- اطلاعات جغرافیایی

۳ - گیاه شناسی

۴ - جانورشناسی

۵ - قوم شناسی

۶ - تاریخ

۷ - پیشگویی ها

۸ - نجوم و تقویم

۹ - دودمان شناسی

گیاه در بندهش

در بندهش فصلی بلند درباره گیاه شناسی وجود دارد که احتمالاً مبتنی بر مطالعات دوره ی ساسانی است. بر این اساس گیاهان به شانزده بخش تقسیم می شوند و این تقسیم بندی بر پایه استفاده ای است که از آن ها به انسان می رسد. البته ما در متن هفده تقسیم بندی می بینیم که مورد هیزم در آن شامل چوب همه ی گیاهان می شود. ظاهراً در گفتگوی از بخش بندی های گیاهی، بحث درباره ی گیاهان دارویی از متن افتاده است.

آفرینش گیاه

کتاب بندهش پس از آن که در بخش نخست به آفرینش مینوی می پردازد، در بخش دوم درباره ی آفرینش مادی و مراحل آن سخن می گوید. طبق بندهش آفرینش گیاه در مرحله ی چهارم صورت می گیرد:

«چنین گوید به دین که نخستین آفریده همه آب سرشکی بود، زیرا همه چیز از آب بود جز تخمه ی مردمان و گوسپندان، زیرا آنان را تخمه ی آتش - تخمه است. او، نخست آسمان را آفرید برای بازداشتن (اهریمن و دیوان)، باشد که آن آفرینش را آغازین خواند؛ دیگر، آب را آفرید برای از میان بردن دروچ تشنگی؛ سدیگر، زمین را آفرید همه مادی؛ چهارم، گیاه را آفرید برای یاری گوسپند سودمند؛ پنجم، گوسپند را برای یاری مرد پرهیزگار (آفرید)؛ ششم مرد پرهیزگار را آفرید برای از

میان بردن و از کار افگندن اهریمن و همه ی دیوان؛ سپس، آتش را آفرید (چون) اخگری و بدو درخشش از روشنی بیکران پیوست. آن گونه تنی نیکو (داشت) که آتش را در خور است. او سپس باد را آفرید به (مانند) تنِ مردِ جوانِ پانزده ساله که این آب و گیاه و گوسپند و مرد پرهیزگار و هر چیزی را ببرد و بدارد...» (بهار، ۱۳۸۰: ۳۹).

اولین گیاه

سپس به توصیف هر یک از این آفریده ها می پردازد و در مورد گیاه می گوید:

«چهارم گیاه را آفرید، نخست بر میانه ی این زمین فراز رست چند پای بالا، بی شاخه، بی پوست، بی خار و تر و شیرین. او همه گونه نیروی گیاهان را در سرشت داشت. او آب و آتش را به یاری گیاه آفرید، زیرا هر تنه ی گیاهی را سرشک آبی بر سر و آتش چهار انگشت پیش (از آن است). بدان نیرو همی رست.» (همان: ۴۰).

زمان آفرینش گیاه

پس از توصیف آفریده ها به مدت زمان و هنگام آفرینش آن ها می پردازد و زمان آفرینش گیاه به این صورت است:

«چهارم، گیاه را آفرید به بیست و پنج روز (که از روز هرمزد، ماه مهر، تا روز آرد است). پنج روز درنگ کرد تا روز انغزان. آن پنج روز گاهنبار و او را نام ایاسریم است که او را گزارش این که برگ و بوی و رنگ و سبزی پیدا شد.» (همان: ۴۱).

امشاسپند محافظ گیاه

اهریمن در مقابل هر یک از آفریده ها دست به آفرینش می زند تا آفریده های اهورایی را از میان ببرد و در روز مبارزه آن ها را شکست دهد؛ در مقابل گیاه هم کرم را می آفریند و دیوی که گیاهان را نابود می کند، تریز دیو است: « تریز دیو آن است که زهر به گیاهان و دام ها آمیزد.

چنین گوید که تریزِ تار و مار کننده و زریزِ زهرساز» (بهار، مهرداد، ۱۳۸۰: ۱۲۵).